

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Betekenissen zien en horen

van Boven, C.M.J.

Publication date

2022

Document Version

Submitted manuscript

Published in

Taalmysteries

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Boven, C. M. J. (2022). Betekenissen zien en horen. In *Taalmysteries* (pp. 196-202). Lias.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Betekeningen zien en horen

Auteur: Cindy van Boven

In: Taalmysteries, ed. Alla Peeters & Petra Sleeman

Onderstaande afbeeldingen zijn allemaal gebaren uit de Nederlandse Gebarentaal. Ik nodig u uit om de gebaren goed te bekijken en te raden wat ze betekenen. Heeft u enig idee?

Gebaar 1

Gebaar 2

Gebaar 3

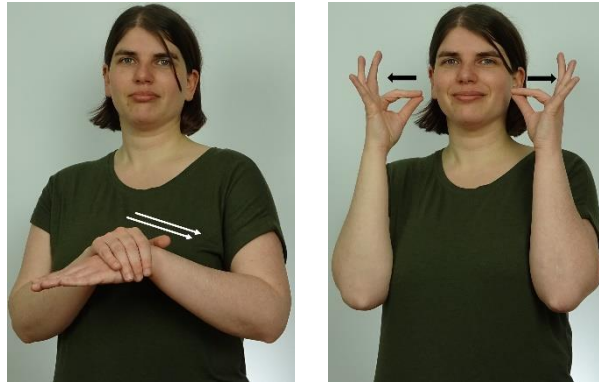
Laten we beginnen met gebaar 1. Waarschijnlijk zag u wel wat dit betekent: ‘drinken’. De betekenis van dit gebaar was makkelijk te raden, omdat het *iconisch* is. Dit houdt in dat er een duidelijke relatie is tussen de betekenis en de vorm van het gebaar. In het geval van ‘drinken’ is dit duidelijk zo: de handvorm, de locatie en de beweging doen denken aan drinken uit een glas.

Veel gebaren in de Nederlandse Gebarentaal (maar ook in andere gebarentalen) zijn iconisch. Dit betekent echter niet dat je van al die gebaren direct de betekenis kunt raden. Dit kunnen we zien aan gebaar 2, dat ‘koffie’ betekent. Dit gebaar is ook iconisch: het refereert aan het malen van koffiebonen. Toch was de betekenis van dit gebaar waarschijnlijk minder voor de hand liggend – het gebaar is wel iconisch, maar niet transparant zoals ‘drinken’. Het gebaar voor ‘koffie’ is dus zijn transparantie (deels) verloren: het was iconisch op het moment van ontstaan, maar tegenwoordig zie je de iconiciteit pas als je weet wat het betekent.

Tot slot zijn niet alle gebaren in gebarentalen iconisch; dit kunnen we zien aan gebaar 3. Als u de Nederlandse Gebarentaal niet vaardig bent, was de betekenis van dit gebaar waarschijnlijk te lastig om te raden. Misschien dacht u aan iets als ‘wang’, maar dat klopt niet: het betekent ‘water’. Dit gebaar is dus niet transparant en zelfs niet iconisch. Integendeel, de vorm van het gebaar is volledig willekeurig en heeft helemaal geen relatie met de betekenis. Als de vorm willekeurig is en de betekenis niet weerspiegelt, zeggen we dat het gebaar *arbitrair* is.

Ondanks dat niet alle gebaren iconisch zijn, is het wel zo dat gebarentalen iconischer zijn dan gesproken talen. Gesproken talen worden veelal beschouwd als arbitrair: woorden zijn meestal een vrij willekeurige samenstelling van klanken die niets zegt over de betekenis. Denk aan het Nederlandse woord ‘drinken’: deze combinatie van klanken weerspiegelt niet direct de betekenis van het woord. In gebarentaal zit dit toch net anders, wat we zien aan het feit dat het gebaar ‘drinken’ ook voor mensen die geen gebarentaal kennen te begrijpen is. Daarnaast blijkt dat gebaarders van verschillende gebarentalen elkaar relatief goed kunnen begrijpen. Het is echter niet zo dat iconiciteit ertoe leidt dat een gebaar hetzelfde is in alle gebarentalen: hieronder ziet u bijvoorbeeld de gebaren voor ‘kat’ in Spaanse Gebarentaal (links) en in Nederlandse Gebarentaal (rechts). In Spaanse Gebarentaal refereert het gebaar aan de poten van de kat; in

Nederlandse Gebarentaal aan de snorharen van de kat. Hoewel het gebaar voor ‘kat’ een iconisch gebaar is in beide talen, komt de vorm dus niet overeen.

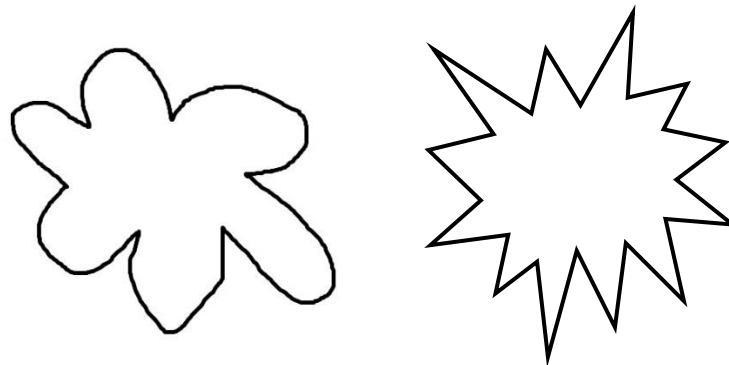
De Zwitser Ferdinand de Saussure (1857-1913) – één van de grondleggers van de moderne taalwetenschap – introduceerde het idee dat taaltekens volledig arbitrair (oftewel willekeurig) zijn; een idee dat een belangrijke rol gespeeld heeft in de taalwetenschap. Echter, doordat heel veel gebaren in veel verschillende gebarentalen dus juist iconisch zijn, werden gebarentalen in eerste instantie niet als volwaardige, natuurlijke talen beschouwd, maar eerder als pantomime. Inmiddels hebben taalwetenschappers aangetoond dat dit niet klopt: gebarentalen zijn – hoewel ze inderdaad relatief veel iconiciteit bevatten – volwaardige talen. Je kunt over alle onderwerpen communiceren, er zijn grammaticaregels, en gebarentalen zijn op een natuurlijke manier ontstaan, net als gesproken talen.

Hoe kan het dan dat gebarentalen iconischer zijn dan gesproken talen? Voor dit raadsel is er eigenlijk best een logische verklaring: gebarentalen en gesproken talen zijn gewoon heel verschillend als gevolg van de modaliteit waarin ze bestaan. ‘Modaliteit’ heeft te maken met de manier waarop taal wordt geproduceerd en waargenomen. Zo hebben gesproken talen een orale-aurale modaliteit, oftewel, ze worden waargenomen via de oren en geproduceerd met de stem, terwijl gebarentalen een visueel-ruimtelijke modaliteit hebben, oftewel, ze worden waargenomen via de ogen en geproduceerd met de handen, het gezicht en het lichaam. Zo is het bijvoorbeeld goed mogelijk om met gebaren visueel te maken hoe een kat eruitziet – denk aan de afbeeldingen hierboven – maar het is lastig voor te stellen hoe men dit zou bewerkstelligen in een gesproken taal.

Toch is het te simpel om te zeggen: gebarentalen zijn veelal iconisch, gesproken talen zijn arbitrair. Er zijn namelijk aanwijzingen dat gesproken talen meer iconiciteit bevatten dan je in eerste instantie zou denken. Een bekend voorbeeld zijn zogenaamde onomatopeeën, oftewel woorden die klanken nabootsen. Om bij ons eerdere voorbeeld te blijven: ‘miauw’ is een onomatopee waar het geluid dat een kat maakt nagebootst wordt. Andere voorbeelden zijn ‘boem’, ‘piepen’ en ‘kwaken’. Klanken nabootsen is, vanzelfsprekend, juist gemakkelijker in gesproken taal dan in gebarentaal. Daarnaast is *reduplicatie* een iconisch woordvormingsproces dat wijdverbreid is in beide modaliteiten: het herhalen van (een deel van) een woordstam, om zo de betekenis te veranderen. Dit proces is vaak iconisch omdat die betekenisverandering meestal te maken heeft met herhaling en meervoud. Zo kun je in de Nederlandse Gebarentaal bijvoorbeeld het gebaar voor ‘boek’ herhalen om het meervoud ‘boeken’ te vormen. Dit kun je ook doen in sommige gesproken talen; niet in het Nederlands, maar in de taal Warlpiri, bijvoorbeeld, is *kurdu* het woord voor ‘kind’, en herhaling van dit woord – *kurdukurdu* – betekent ‘kinderen’.

Iconiciteit in gesproken taal zou echter nog verder kunnen gaan dan onomatopeeën en reduplicatie. Om dit te illustreren, wil ik u nog een vraag stellen, deze keer over onderstaande

plaatjes. Laten we aannemen dat één van deze figuren een ‘kiki’ is, en de andere een ‘boeba’.
Welk figuur zou u welke naam geven?

Waarschijnlijk zullen de meeste van u het linker figuur ‘boeba’ noemen, en het rechter figuur ‘kiki’ – misschien heeft u zelfs een vrij duidelijke voorkeur, die u niet meteen kunt uitleggen. Dit brengt ons bij een tweede mysterie gerelateerd aan iconiciteit van taal: hoe kan het dat mensen het – in het algemeen – vrij sterk eens zijn over wat ‘boeba’ en wat ‘kiki’ is? We kunnen dit verklaren met een fenomeen dat wetenschappers klanksymboliek (*sound symbolism*) noemen: het idee dat er daadwerkelijk een iconische relatie bestaat tussen klanken (*fonemen* genoemd in de taalwetenschap) en hun betekenis. Zo zouden er correlaties zijn tussen fonemen en kenmerken als vorm, textuur, en grootte: puntige vormen associëren we met medeklinkers waar de stem niet gebruikt wordt en de luchtstroom vanuit de longen wordt tegengehouden, zoals ‘k’, en met klinkers die aan de voorkant van de mond gearticuleerd worden, zoals ‘i’. Aan de andere kant associëren we ronde vormen met medeklinkers waar de luchtstroom vanuit de longen wordt tegengehouden maar de stem juist wél gebruikt wordt, zoals ‘b’, en met klinkers die achter in de mond worden gearticuleerd, zoals ‘oe’.

Uit een grootschalige studie naar 62 procent van alle bekende gesproken talen kwamen veel (wel 74!) van dit soort associaties tussen klank en betekenis naar voren. Een voorbeeld uit deze studie is de sterke associatie tussen bepaalde klanken en lichaamsdelen, zoals tussen de nasale ‘n’-klank en het concept ‘neus’ en tussen de ‘l’-klank en het concept ‘tong’. Verder werd bijvoorbeeld een correlatie gevonden tussen ‘r’-klanken en het concept ‘rond’. De verklaring voor deze resultaten blijft echter nog wat onduidelijk. We kunnen bijvoorbeeld denken aan de rol van taalcontact, de historie en afkomst van de taal, en de omliggende cultuur.

Hoe klanksymboliek precies werkt, en welke mechanismen eraan ten grondslag liggen, blijft dus helaas een onopgelost taalmysterie. Aan de ene kant zou er een relatie zijn tussen de klank van een woord en de betekenis; dit zou als gevolg kunnen hebben dat we woorden kunnen begrijpen op basis van hun klanken alleen. Dit is echter niet het geval – denk maar aan ons *drinken*-voorbeeld. Toch zijn er studies die aanwijzingen geven voor het bestaan van klanksymboliek in verschillende talen, waar de bovengenoemde slechts voorbeelden van zijn. In ieder geval lijkt duidelijk dat het verschil tussen ‘iconische’ en ‘arbitraire’ taaltekens niet absoluut is, en dat beide aanwezig zijn in zowel gesproken talen als gebarentalen – de verwezenlijking van iconiciteit is echter heel anders als gevolg van de modaliteit van beide typen talen.

Bronnen (selectie)

Blasi, D.E., S. Wichmann, H. Hammarström, P.F. Stadler & M.H. Christiansen. 2016. Sound-meaning association biases evidenced across thousands of languages. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. doi: 10.1073/pnas.1605782113

Dingemanse, M., D.E. Blasi, G. Luyyan, M.H. Christiansen & P. Monaghan. 2015. Arbitrariness, iconicity and systematicity in language. *Trends in Cognitive Sciences* 19 (10): 603–15. doi: 10.1016/j.tics.2015.07.013

Maurer, D., T. Pathman & C.J. Mondloch. 2006. The shape of boubas: sound-shape correspondences in toddlers and adults. *Developmental Science* 9, 316–322.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2006.00495.x>

Voor een webcollege over iconiciteit in gebarentaal door hoogleraar Onno Crasborn, zie:
<https://vimeo.com/408370861>